

EKOLOJİK TEMELE DAYALI KENTLEŞME-ÇEVRE ETKİLEŞİMİ

M.Ilgar KIRZIOĞLU¹,

Hasan YILMAZ²,

Sevgi YILMAZ²

ÖZET : İnsanların toplu yerleşimlerinin somut gösterileri olan kentleşme eylemleri ekolojik ortamda önemli sorunlar oluşturarak süreçlerini devam ettirmektedirler.

Çeşitli baskı faktörleri ile ekolojik ortamı zorlayarak devam eden bu olguda, sürdürülebilirlik değerlendirmelerinin yeterince sağlanmaması durumunda daha da büyük sorunların oluşacağı kaçınılmazdır. Özellikle metropoliten düzeyde kentleşme eylemlerinde bu etkileşim kendini daha iyi gösterebilmektedir.

Kentleşme olgusu içinde Çevresel Etki Değerlendirmesi (Ç.E.D) kriterlerinin belirlenmesi ve peyzaj değerlerinin korunması, geliştirilmesi ve yasal yaptırımların uygulanmasının zorunluluğu gerek eğitim safhasında gerek uygulama safhasında önemli ve zorunlu olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler : Ekoloji, Kentleşme, Çevre, Çevre Etkileşimi, Sürdürülebilirlik, Ç.E.D.

BASEDON ECOLOGICAL BASIS URBANIZATION AN ENVIRONMENTAL EFFECT

SUMMARY: Urbanization processes which are concrete displays of gathered locations of human – beings continue their processes by forming important problems in the ecological environment.

In the process of different press factors which are forcing the ecological environment within the condition of not having well being of sustainability evaluation, it is unavoidable of having more bigger problems. This influence is more indicated especially in urbanization process at metropolitan level.

It is essentially seen that the required definition of Environmental Impact Analyses criterias, conservation of landscape values and application of legal sanctions are important and necessary either during education or in practical periods.

Key Words : Ecology, Urbanization, Environment, Environmental Effect, Sustainability, E.I.A.

GİRİŞ

Dünya genelinde kentleşme eylemleri, gelişen teknoloji ve ekonomi ile birlikte giderek artış göstermektedir. Türkiye’de dahi son nüfus sayısı verilerine göre, nüfusumuzun % 68 dolayındaki kesimi kentsel yaşamda bulunmaktadır (Anonymous, 1997). Avrupa ülkelerinde ise bu oran daha da yükseklerde görülmektedir.

Ekolojik ortamda kirlilik boyutlarını büyük oranda arttıran kentleşme eylemlerinin büyük kent birimleri, metropoller ve kentleşme koridorları, kentleşme bölgeleri olması durumunda sorunları çok daha ciddi boyutlara varabilmektedir.

Verimli tarım topraklarının kentleşme eyleminde kullanılıyor olması, elden çıkması, kentleşme olgusu, yerleşimlerin düzenlenmelerinde ekolojik, çevre faktörlerinin (Örn. Güneşlenme durumu, gün ışığı, hakim

rüzgar yönü, hava akımları, çevre yeşillikleri, yer altı suyu seviyeleri, jeofiziksel özellik) yeterince değerlendirilememesi ile çarpık kentleşme olgusu kendini daha belirginleştirmektedir.

KENTLEŞME EYLEMİNE YÖNELİK SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTSEL GELİŞME MODELİ

Bir kentleşme olgusu, özellikle büyük kentleşme, metropolleşme eylemlerinde kentleşmenin ekolojik temele dayalı olarak süregelmesi kentleşmenin sürdürülebilir (gelecek nesillere doğal kaynakların sağlıklı aktarımı) ve Çevresel Etki Değerlendirmelerinin önemsenmesi ile daha tutarlı olabilecektir.

Haziran 1996’da İstanbul’da düzenlenen Habitat II (Yerleşme Zirvesi, Oturma (İkamet) İle İlgili Koşulların Bütünü) toplantılarında sunulan

tebliğlerde, yapılan tartışmalarda da belirtildiği üzere “sürdürülebilir kentsel gelişme” modeli için uygulanması öngörülen bazı hususlar şu şekilde sıralanabilir (Eruzun ve Ünügür, 1996).

Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 32260, Isparta
Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 25240, Erzurum.

Geliş Tarihi :

17.10.1999

- İnsan yerleşmelerinde tüm ölçeklerdeki mikro-mezzo-makro mekan düzenlemelerinde, insana saygılı, ona ve kültürüne uygun tanımlamalarla sistem belirlemelerine ve boyutlandırmalarına gidilmelidir.
- Çevre ile kullanıcısı veya kullanıcıları bir dinamik sistem olarak bütünleşik bir yapıda ele alınıp çözümlenmelidir.
- Her özgün yerleşme sorunu, onu oluşturan sosyo-ekonomik, teknolojik, kültürel, yasal, iklimsel, jeolojik, ekolojik ve benzeri koşullarıyla ele alınmalıdır.
- Planlama amaç ve hedefleri gerçekçi olarak ve sorunun özüne uygun bir biçimde saptanmalıdır.
- Çevresel ve kültürel değerlerin, varlıkların; ne kadar, niçin, nasıl, kim tarafından değiştirileceğini ve/veya korunup geliştirileceğini ortaya koyacak çok boyutlu bir yaklaşım oluşturmalıdır.

Bu esaslar bağlamında belirlenen "Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Modeli" Şekil 1'de verilmiştir.

Öngörülen sürdürülebilir kentsel gelişme modelinin oluşturulması, bileşenlerin sistematik çözümlenmesi ile olasıdır. Süreç içinde kent ve çeşitli sistem açılım seviyelerinde farklı kapsamda koruma imar eylemleri bulunmalıdır.

Ülke, bölge, kent, semt, mahalle, bina, bina bileşenleri, yapı bileşenleri gibi çeşitli kapsamlarda gelişme sürecinin ele alınıp irdelenmesi zorunludur. Zira kent içinde yer aldığı ülke, bölge gibi üst sistemlerle anlam kazanan ve içinde barındırdığı semt, mahalle, bina gibi alt elemanlarla vücut bulan bir bütündür.

Kentsel gelişim sürecinin uzamı, ulaşım sistemi, altyapı, üstyapı, kentsel ekipman, sosyal ekipman, doğal yapı gibi farklı sistem modlarında ele alınmalıdır.

Kentsel gelişme sürecinin ölçek sorunu "Kapsam ve uzam skalalarından oluşan bir matris ile betimlenebilir. Örneğin, altyapı sorunları farklı sistem açılım seviyelerinde farklı anlamlar taşıyacaktır. "Altyapı" kavramı bina ölçeğinde tesisat anlamına gelirken, kent ölçeğinde yol, su, kanalizasyon ve iletişim kanallarını içermektedir.

Akış diagramında da görüldüğü üzere, "sürdürülebilir kentsel gelişme modeli" öngörülen gereksinimlere göre Veri Toplama/Veri İşleme / Analiz /Alternatif Geliştirme, Kavram Geliştirme/Sistem Geliştirme, Sentez/Değerlendirme, Model/Karar Verme süreçlerinden oluşmakta, "Geri Besleme" ile tamamlanmaktadır.

Sürdürülebilir kentsel gelişme modelleri, endüstrileşme, kentleşme ve yapılaşma olgularından bağımsız olarak ele alınamaz. Onu yönlendiren üst sistem belirleyicileri ve karşıtları ile anlam taşımaktadır. Çok boyutlu bir analizden yoksun olarak geliştirilen modeller başarısız olmaya mahkum olmaktadır.

Gerçekçi hedefleri olmayan, belirsiz kapsam ve uzamda, tanımlanmamış koşullara sahip; kimin neyi, nasıl yapacağını bilinmediği zamanlamadan yoksun kentsel gelişme modelleri yetersiz ve başarısız olmaya mahkumdur. Doğal ve kültürel değerlerin, kentsel kimliklerin gelecek kuşaklara taşınarak sürdürülebilmesi ve kentlerimizin yaşam çevrelerinin ve kalitelerinin geliştirilmesi, ancak içinde ekolojik özelliklerin dahil edildiği çok boyutlu çözümlere dayanan, katılımcı karar mekanizmalarına oturan bütünleşik modellerle olasıdır.

Ülkemizde planlama sistemlerinde sosyo-ekonomik, fiziksel çalışmaların yanısıra ekolojik değerlendirmelerin de içinde yer aldığı sürdürülebilirlik kavramını önemseyen boyutlandırmaların da göz önüne alınması gerekmektedir.

Sürdürülebilir planlamada toplumun ortak çıkarı ön plana çıkmalı ve yaşam kalitesinin geliştirilmesi hedeflenmelidir. Bu hedefe ulaşmada alıştığımız konfor unsurlarından vazgeçilmesi gerektiği ve köklü davranış değişikliklerine yönelme zorunluluğu anlaşılmalıdır.

Mevcut planlama yaklaşımlarımızın tümü bütüncül ekolojik sistemlerin oluşturulabilmesi için gözden geçirilmeyi gerektirmektedir. Kent doğaya karşıt değil doğaya göre tasarlanmalıdır. Böylece asla gerçekten var edemeyeceklerimizi yapmaya çalışmak yerine, doğanın bize verdiklerini doğanın kendi sistemi içinde değerlendirebilirsiniz. Bu da bizi

yaşamımız boyunca kullanacağımız barınak yapma fikrinden, gelecekte yaşayacak olanlar için de sürdürülebilir çevreler oluşturabilme düzeyine yükseltir (Sözen, Akpınar, 1996).

KENTSEL GELİŞİM PLANLAMALARINDA ÇEVRESEL ETKİ DEğerLENDİRME (ÇED)

Artan kentleşme eylemi ile birlikte kent nüfusunun artması beraberinde mevcut kent dokusunun yanında veya çevresinde yeni yaşama mekanlarının açılımını da zorunlu kılmaktadır. Kentsel gelişim imar planlama çalışmaları, ıslah imar planları, imar yenileme, sektörel planlar, mevzii imar planları, çevre düzeni planları gibi

Şekil 1. Sürdürülebilir kentsel gelişme modeli. mekan düzenleme çalışmalarında Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) uygulamalarının gerekliliğine ihtiyaç duyulmaktadır (Yücel, Altunkasa, Peker, 1996).

ÇED'in özünde, bir faaliyetin çevreye olabilecek etkilerinin faaliyet yapılmadan önce saptanması, değerlendirilmesi ve çıkacak sonuca göre karar verilmesi yatmaktadır.

Özellikle bazı plan ve programların yürürlüğe girmesi sonucunda, hızlı nüfus artışı, yapılaşma, sanayileşme gibi mevcut bir alanda değişimler ve buna bağlı olarak aynı alanda yoğun insan faaliyetleri bekleniyor ise, söz konusu tasarıların kabul edilmesinden önce konu ile ilgili Çevresel Etki Değerlendirmesi çalışması yapılarak, bu doğrultuda karar alınması, çevresel kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanarak kullanılması açısından önemlidir (Şekil 2), (Özer, Arapkirlioğlu, Erol, 1996).

Şekil 2. Sürdürülebilir gelişmede ÇED'in yeri

Kentsel gelişmeleri kapsayan bir ÇED çalışmasının temel amacı, ekonomik getirisi olan tek bir eylemin çevresel etkilerini belirlemekten çok, yaşanılır bir kentsel çevre oluşturulmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Türkiye'deki imar planlama çalışmalarında genellikle kentsel çevreyi oluşturan sosyo-ekonomik ve fiziksel elemanların mekansal düzenlemeleri olarak çalışmalar sürdürülmektedir. Planlamada sürekli kendini aşan ülkelerin kentlerinde, ekolojik alt yapının korunması ve geliştirilmesi planlamaların temel hedefi olarak alınmakta, alan kullanımı ve fiziksel planlamanın ayrılmaz bir parçası olarak enerji, su kirleticiler ve madde akışına yönelik planlama metodolojisi araştırılmaktadır. Bu metodolojinin özünde "doğa ile tasarım" düşüncesi yatmaktadır. Dolayısıyla yapılan planlar kentsel alan kullanımlarının olumsuz çevresel etkilerini en aza indirmeye amaçlamakta, bir diğer ifade ile "kendine duyarlı ve sorumlu" bir kent bütünü'nün zaman boyutu dikkate alınarak oluşturulmasına hizmet edilmektedir.

Kent planlaması sürecinde çevresel etkilerin objektif ve çok kapsamlı olarak değerlendirilmeleri ilke edinilmeli, bunun gerçekleştirilmesi ve bulguların pratiğe yansıtılması sağlanmalıdır. Çevresel etkilerin her zaman boyutu dikkate alınarak belirlenebilmesi için bazı veri ve bilgi birikimine gereksinim duyulmaktadır.

Böyle bir çalışma için, heyşeyden önce, planlama alanına ilişkin mevcut doğal kaynakların yeterli bir envanterinin uygun periyodlarla yenilenmesi gerekmektedir. Böylece kent ekosisteminde var olan tüm süreçlerin özelliklerine ilişkin bir veri tabanının oluşturulması sağlanabilecektir. Oluşturulan bu veri tabanı, kent dokusunu meydana getiren alan kullanımlarının birbirleriyle ve doğal çevre ile olan ilişkilerinin yarattığı etkilerin zaman içerisinde ortaya çıkış biçim ve miktarlarının önceden görülmesini sağlayabilecektir. Diđer yandan böyle bir veri tabanı doğal ortamları kendi kendilerini yenileyebilme güçlerini kaybetme noktasına getirmeden kullanılabilmesi için onların taşıma kapasitelerini ortaya konulabilmesine temel

oluşturacaktır. Böylece çevresel olguların bir sorun olarak ortaya çıkmasından çok daha önce gerekli önlemler alınabilecek ve kaynakların sürdürülebilir kullanımı büyük ölçüde sağlanabilecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

21. Yüzyıla girerken, çevre kavramı içinde varlığını kabul ettiren kentleşme eyleminin ekolojik temele, esaslara dayandırılarak ele alınması, olası sorunların saptanıp, azaltılması yönünde önem taşımaktadır. Ortak geleceğimiz Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Raporunda 2000 yılında ve ötesinde "Sürdürülebilir" kalkınmanın ortak çabalarla nasıl sağlanabileceği ve çevre kirlenmesinin uzatılmasına yönelik öylemler önerilmektedir, bu önerilerin değerlendirilmesi ile çevreye daha uyumlu planlamalar oluşturulabilecektir (Wagner, 1996);

- İnsan sağlığının korunması
- Çevrenin korunması ve kalitesinin iyileştirilmesi
- Doğal kaynakların tutumlu ve rasyonel kullanılması
- Olası çevre sorunlarının üstesinden gelinmesi

Kentsel çevre araştırmalarında, çevre planlaması ve tasarımında bütüncül bir yaklaşım çerçevesinde yer alan öneriler olarak (Altaban, 1996);

- Ekosistem planlaması tüm sistemi kapsayacak ve onun parçaları ile tek başına uğraşamayacak
- Sistemin elemanları arasındaki ilişkiler üzerinde odaklaşılacak
- İnsan eylemlerinin sınırları olduğu belirlenerek, taşıma kapasitesi, esneklik ve sürdürülebilirlik yaklaşımları birlikte düşünölmelidir
- "Çevreler" geniş/çoğul tanımlamaları içinde kabul edilmelidir (Doğal, fiziksel, ekonomik, sosyal ve kültürel çevreler)

- Planlamada yerel bölgesel, ülkesel ve uluslar arası her türlü aktivite kapsanmalıdır
- İnsan dışında tüm canlıların ve yalnız günümüzün değil gelecek nesillerin önem taşıdığı vurgulanmalıdır.

Kentlerin hinterlandları ve daha üst düzey kademe (bölge, alt bölge, metropolitan bölge vb.) yönetimlerle birlikte değerlendirilerek, ekolojik, işletme ve yönetim yaklaşımları arasındaki ilişkilerin kurulması daha tutarlı çalışmaları sağlayabilecektir.

KAYNAKLAR

Anonymous, Türkiye Genel Nüfus Sayımı Sonuçları. D.İ.E. Yayını, Ankara, 1997.
Altaban, Ö., Kentsel Çevre Araştırmalarında Uluslar arası Yaklaşımlar Üzerine, Çevre Planlama ve Tasarımına

Bütüncül Yaklaşım, Çevre Planlama ve Tasarım Haftası "96 Etkinlikleri Sempozyumu", Ankara, 143-160, 26-28 Kasım 1996.

Eruzun, C., Ünügür, M., Habitat II'ye doğru... Türkiye ulusal Raporu ve Eylem Planı, Arkitekt Çekül, Habitat II Özel Sayı, İstanbul, 18-40, Haziran 1996.

Özer, A.Ö., Arapkirlioğlu, K. Ve Erol. C., Plancı Gözü İle Kalkınma, Çevre ve Çevresel Etki Değerlendirmesi, T.M.M.O.B. Şehir Plancıları Odası Yayını, I. Kitap, Ankara, 1996.

Sözen, N., Akpınar, N., Sürdürülebilirlik Bağlamında Ekolojik Planlama, Ulusal Bölge Libimi/Bölge Planlama Kongresi, Ankara, 17-18 Ekim 1996.

Wagner, D., Avrupa Mekan Planlaması Çerçevesinde Plan/Program/Çevreye Uygunluk Sınaması (UVP), Ülke ve Bölge Planlamasında Ekolojik Boyutun Ağırlığı, Ekolojik Temele Dayalı Bölge Planlama Uluslar arası Sempozyumu, İstanbul, 56-80, 18-19 Ocak, 1996.

Yücel, M., Altunkasa, F.Peker, N., Kentsel Gelişim Planlamalarında Çevresel Etki Değerlendirmesi, Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi, Ankara, 17-18 Ekim 1996.